

Contextualization of Quranic Teachings as a Framework for the Development of the Coherence of Social Systems

Jafar Turkzadeh*

Toraj Derakhshanfar**

Rahmatullah Marzouqi***

Mohammad Javad Salmanpour****

Jafar Jahani*****

Abstract

The purpose of the current research is to map the context of Quranic teachings as a framework for the development of the coherence of social systems. In terms of approach, this research is a qualitative type of case study that was conducted using thematic analysis and histography methods. In order to confirm the validity of the research data, concepts such as believability, defensible and trustworthiness have been used. The findings of the research show that the contextualization of Quranic teachings can be explained as a framework for developing the coherence of social systems in the form of conceptual, structural, social, emotional and spiritual themes. Therefore, the conceptual dimension includes components such as understanding the meaning of coherence, purpose, necessity and solutions. In the structural dimension, components such as strategic orientation, system plan and cultural background are important. In the social dimension, the components of identity, harmony, commitment, in the emotional dimension, the components of inclinations, belonging, positive feelings and finally, in the spiritual dimension, the components of religious rituals, belief bases and moral system can be explained.

Key words: Holy Quran, Quranic teachings, coherence, textography, social systems.

* Professor, Department of Educational Management and Planning, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shiraz University, Shiraz, Iran, djt2891@gmail.com

** PhD student, Department of Educational Planning and Management, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Shiraz University, Shiraz, Iran (corresponding author), derakhshantoraj@yahoo.com

*** Professor, Department of Educational Planning and Management, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shiraz University, Shiraz, Iran, rmarzoghi@yahoo.com

**** Associate Professor, Department of Islamic Studies, Faculty of Theology, Shiraz University, Shiraz, Iran msalman@rose.shirazu.ac.ir

***** Associate Professor, Department of Educational Management and Planning, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shiraz University, Shiraz, Iran, jahani@shirazu.ac.ir.

بافت‌نگاری آموزه‌های قرآنی به‌مثابه چارچوبی برای توسعه انسجام سیستم‌های اجتماعی

جعفر ترک‌زاده*
تورج درخشان‌فر**
رحمت‌الله مرزوقی***
محمدجواد سلمان‌پور***
جعفر جهانی****

چکیده

هدف پژوهش حاضر بافت‌نگاری آموزه‌های قرآنی به‌مثابه چارچوبی برای توسعه انسجام سیستم‌های اجتماعی است. این پژوهش از نظر رویکرد، کیفی از نوع مطالعه موردی می‌باشد که با استفاده از روش‌های تحلیل مضمون و بافت‌نگاری انجام شده است. به‌منظور تصدیق اعتبار داده‌های پژوهش از مفاهیمی همچون باورپذیری، قابل‌دفاع‌بودن و امانت‌داری استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد بافت‌نگاری آموزه‌های قرآنی به‌مثابه چارچوبی برای توسعه انسجام سیستم‌های اجتماعی در قالب مضامین مفهومی، ساختاری، اجتماعی، عاطفی و معنوی قابل‌تبیین می‌باشد. از این‌رو، بعد مفهومی شامل مؤلفه‌هایی از قبیل درک معنای انسجام، هدف، ضرورت و راهکارها می‌باشد. در بعد ساختاری مؤلفه‌هایی از قبیل جهت‌گیری راهبردی، طرح سیستمی و بستر فرهنگی اهمیت می‌یابند. در بعد اجتماعی مؤلفه‌های هویت، هم‌نواپی، تعهد، در بعد عاطفی مؤلفه‌های تمایلات، تعلق، احساسات مثبت و سرانجام، در بعد معنوی نیز مؤلفه‌های مناسک عبادی، مبانی اعتقادی و نظام اخلاقی قابل‌تبیین می‌باشد.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، آموزه‌های قرآنی، انسجام، بافت‌نگاری، سیستم‌های اجتماعی.

* استاد، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
djt2891@gmail.com
** دانشجوی دکتری، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسئول)
derakhshantooraj@yahoo.com
*** استاد، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
rmarzoghi@yahoo.com
**** دانشیار، گروه معارف اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. msalman@rose.shirazu.ac.ir
دانشیار، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
jahani@shirazu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۰۷

بیان مسئله

آموزه‌های اسلامی و از جمله قرآن کریم از منابع معرفتی سرشار هستند که به بسیاری از نیازهای انسان پاسخ می‌گویند. از آنجاکه انسان، موجودی اجتماعی است و تأمین بسیاری از این نیازها مستلزم رابطه و تعامل با دیگران است، از این‌رو، منابع اسلامی و به‌ویژه قرآن کریم باید برای نوع و نحوه رابطه با دیگران، آموزه‌ها و چارچوبی را تبیین نماید؛ زیرا زیست مطلوب اجتماعی، مستلزم بایسته‌هایی است که در مجموع، جامعه آرمانی را به وجود می‌آورد؛ جامعه‌ای که یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های آن انسجام می‌باشد.

نظام‌های اجتماعی که برآمده از نیازها و الزامات حاصل از تعاملات انسان‌ها با همدیگر می‌باشند، با هدف پاسخگویی^۱ و برطرف کردن نیازهای جامعه انسانی شکل و توسعه یافته‌اند. می‌توان گفت فلسفه وجودی هر نظام اجتماعی، پاسخگویی به نیازهای جامعه و بقا در محیط پیچیده آنها می‌باشد (اسپژو و لپسکی،^۲ ۲۰۲۱، ص ۶۹۶). از این‌رو، گستردگی و تنوع نظام‌های اجتماعی مختلف را می‌توان ناشی از تعدد و پویایی موجود در نیازها و ضرورت‌های زندگی بشر دانست. درحقیقت، هر نظام اجتماعی آگاهانه یا ناآگاهانه به‌منظور پاسخگویی به نیازهای مشخص و متعین جامعه انسانی شکل گرفته است و از آنجایی که نیازهای انسان‌ها پیوسته به سمت پویایی و پیچیدگی بیشتر سوق می‌یابند، به تبع آن تنوع موجود در نظام‌های اجتماعی نیز افزایش می‌یابد.

با وجود این، نظر به نقش کلیدی نظام‌های اجتماعی در پاسخگویی به نیازهای جامعه انسانی و به تبع آن حفظ پویایی و بقای معنادار جامعه، آنچه بیشتر از تنوع و تعدد نظام‌های یادشده اهمیت می‌یابد، انسجام آنها در جامعه است. اهمیت این مسئله در شرایط امروزی که پیشرفت سریع و همه‌جانبه دانش و فن‌آوری در محیط پیچیده و آشوبناک، نظام‌های اجتماعی را در محیطی سرشار از تغییر، عدم اطمینان، پویایی و پیچیدگی قرار می‌دهد، بیشتر است؛ زیرا پیشرفت سریع و همه‌جانبه دانش و فن‌آوری و تحولات فزاینده و پربعد محیطی ضمن اینکه فرصت‌های رشد و پویایی را دربردارند، می‌توانند تهدیدی جدی در مقابل انسجام در نظام‌های اجتماعی باشند.

باتوجه به این نکته که جامعه به‌عنوان یک نظام اجتماعی تحت تأثیر تمایلات انسانی قرار می‌گیرد و در بسیاری از موارد، زیاده‌خواهی‌ها و رفتارهای فراقانونی انسان‌ها، انسجام را با مشکل مواجه می‌کند، شناخت و تبیین چارچوبی برای توسعه انسجام سیستم‌های اجتماعی براساس آموزه‌های قرآنی ضروری به نظر می‌رسد. بدیهی است که پیش‌فرض کلی بحث این است که اولاً،

1. Responsiveness

2. Espejo & Lepskiy

آموزه‌های اسلامی و قرآن کریم به‌عنوان کتاب هدایت، به تمامی جنبه‌ها و زوایای زندگی انسان‌ها و جامعه انسانی می‌پردازد و مشتمل بر مجموعه برنامه‌هایی است که امکان دستیابی انسان به اهداف متعالی را فراهم می‌آورد. بنابراین، باید از این ظرفیت و قابلیت برخوردار باشد که بتواند در قبال مهم‌ترین مسائل اجتماعی اظهارنظر کند. از این‌رو، بررسی آموزه‌های قرآن کریم در خصوص انسجام سیستم‌های اجتماعی اهمیت و ضرورت پیدا می‌کند؛ ثانیاً با عنایت به اینکه گسترش روابط در سیستم‌های اجتماعی، زمینه‌های تعاملات فرهنگی را فراهم می‌نماید و به همین دلیل، همواره امکان پیدایش گسست و شکاف‌های اجتماعی وجود دارد، ضروری است برای پیشگیری از این امر تدابیر لازم در جهت تبیین یک چارچوب براساس آموزه‌های قرآنی اندیشیده شود.

آموزه‌های اسلامی، هرگونه پیام‌های گوناگون درباره سبک و روش و آداب زندگی سالم انسانی برخاسته از پیام‌های الهام‌بخش دین مبین اسلام است (که شامل وحی، سیره و روایات نبوی ﷺ و ائمه اطهار علیهم‌السلام و بزرگان دین است) (باهنر و همایون، ۱۳۸۹، ص ۲۰۳). تأثیر این آموزه‌ها و باورهای دینی و مذهبی بر رفتارهای فردی و اجتماعی کاملاً قابل اثبات است (فام و همکاران، ۲۰۰۲^۱، ص ۵۴۱). از آنجاکه انسجام به‌عنوان یک رفتار و پدیده اجتماعی و یک ویژگی ضروری برای جوامع (بکر و لی، ۲۰۲۰^۲، ص ۴۳)، متأثر از مجموعه روابط و رفتارهای فردی و گروهی است (پلوتکا، ۲۰۱۹^۳، ص ۱۷۷)، می‌توان از بافت‌نگاری آموزه‌های اسلامی و قرآنی به‌مثابه چارچوبی برای تبیین انسجام سیستم‌های اجتماعی بهره برد. با توجه به اوصاف یادشده پژوهش حاضر درصدد است تا با رویکرد باز مفهوم‌پردازی مبتنی بر بافت‌نگاری^۴ آموزه‌های قرآنی را در چارچوبی برای توسعه انسجام سیستم‌های اجتماعی بررسی و تبیین کرد. از این‌رو، در قسمت اول پژوهش، ادبیات مرتبط با انسجام سیستم‌ها بررسی و سپس تلاش می‌شود تا با پیوند و جایگذاری آموزه‌های قرآنی بحث انسجام، در چارچوب فعلی انسجام سیستم‌های اجتماعی در ادبیات مربوطه، به تبیین و توسعه آن پرداخته شود و درنهایت، چارچوب جدیدی از مقوله انسجام براساس آموزه‌های قرآنی معرفی شود.

1. Fam et al
 2. Baker&Lee
 3. Plotka
 4. Recontextualization

ادبیات پژوهش

انسجام^۱ پدیده‌ای است که ورود آن به حوزه علوم اجتماعی و انسانی به امیل دورکیم برمی‌گردد. او معتقد است که انسجام پیوند اساسی برای متحد کردن افراد در جوامع است و برای متحدشدن باید افراد عقاید و اعمال را به اشتراک بگذارند (آلبرت، لازاری دودلرو اوهین،^۲ ۲۰۲۲، ص ۳۲۹). انسجام می‌تواند در سطح بین فردی، سطح گروهی و سطح نهادی ظاهر شود (پرینساک،^۳ ۲۰۲۰، ص ۱۲۸) و اغلب از مرزهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی فراتر می‌رود (چان،^۴ ۲۰۲۱، ص ۵۱؛ پرینساک،^۵ ۲۰۲۰، ص ۱۲۸؛ توماسینی،^۵ ۲۰۲۱، ص ۲۳۸). به‌لحاظ مفهومی انسجام را می‌توان حالت یا وضعیتی از احساس همدلی و مسئولیت متقابل بین اعضا یک سیستم (پروسکا و همکاران،^۶ ۲۰۲۳، ص ۹۸) دانست؛ به‌گونه‌ای که حس ما بودن برای رفتن به ورای انگیزه‌ها و تفاوت‌های فردی پدیدار می‌شود (سیدجوادین، ۱۳۹۸، ص ۲۳۸) و موجب احساس مسئولیت مشترک بین اعضای سیستم (هالند،^۷ ۲۰۲۰، ص ۴۰) می‌شود و درنهایت، تحقق اهداف مشترک را به‌دنبال دارد (کینزلا و همکاران،^۸ ۲۰۲۳، ص ۲۴۲). درواقع، انسجام تفاوت دیگری را حفظ می‌کند، نه اینکه آن را پاک کند (اینوونر و همکاران،^۹ ۲۰۲۱، ص ۷۱)؛ بلکه به‌صورت آزادی و با آگاهی از علایق مشترک، اهداف، استانداردها و همدردی‌هایی که نوعی احساس در گروه‌ها یا طبقات ایجاد می‌کند (پرینساک و بایکس،^{۱۰} ۲۰۱۷، ص ۳۶) سعی در ایجاد همبستگی و تعهد جمعی برای تحقق اهداف را دارد. در یک طبقه‌بندی کلی می‌توان انسجام سیستمی را در انواع یا ابعاد مفهومی، ساختاری، اجتماعی، عاطفی و معنوی دسته‌بندی کرد که در ادامه به‌طور مختصر به هر کدام پرداخته می‌شود.

انسجام مفهومی:^{۱۱} تمرکز عمده در این نوع انسجام، وجود پنداره مشترک در مورد چیستی، چرایی و چگونگی امور مختلف در سیستم‌های اجتماعی می‌باشد. شکل‌گیری این پنداره مشترک به سیستم‌های اجتماعی و اعضای آن این امکان را می‌دهد تا در مواجهه با وقایع و رخداد‌های مختلف، توصیف، تحلیل، تفسیر و تأویل‌های همسو و هم‌راستایی داشته باشد و در نتیجه تا حد

1. Solidarity
2. Albert, Lazzari Dodeler & Ohin
3. Prainsack
4. Chan
5. Tomasini
6. Prouska et al
7. Holland
8. Kinsella et al
9. Einwohner et al
10. Prainsack & Buyx
11. Conceptual Solidarity

امکان از ظهور تناقض‌های مخرب اجتناب کنند. در واقع، این فراسازه همسو و هم‌راستا، مبنای مشترک ادراک، اندیشه و عمل اعضای سیستم‌های اجتماعی در قبال امور و شرایط مختلف واقع می‌شود. بنابراین، با فراهم کردن مبنای فکری و پنداری مشترک می‌توان نوعی همبستگی و اتحاد فکری را در میان اعضا به وجود آورد که دامنه آن تا عمل افراد در امتداد خواهد بود (ترکزاده و راضی، ۱۴۰۱، ص ۱۲۰). در واقع، این نوع از انسجام ماهیت زبان‌شناختی دارد و مبنای آن زبان مشترک اعضای سیستم اجتماعی می‌باشد.

انسجام ساختاری:^۱ در این نوع انسجام، افراد از طریق انجام کار گروهی زمینه‌دستیابی به اهداف شخصی را نیز فراهم می‌نمایند (کارون و براولی، ۲۰۰۰^۲، ص ۹۴). به‌دیگر سخن، انسجام ساختاری به میزان سودمندی و همکاری افراد در انجام وظایفی اشاره دارد که توسط سازمان به آنها محول می‌شود (هارون و محمود، ۲۰۱۲^۳، ص ۱۷). اعضا به این باور رسیده‌اند که تنها با کار گروهی اهداف و منافع آنها محقق خواهد شد (سیدجوادین، ۱۳۹۸، ص ۲۳۸). این نوع انسجام به مشارکت همگانی منجر می‌شود و به‌واسطه آن حس ما بودن، در سازمان تحقق می‌یابد (بنتینگ^۴ و همکاران، ۲۰۱۱، ص ۴۱). انسجام ساختاری از سه جنبه جهت‌گیری راهبردی روشن و مناسب، طرح سیستمی و بستر فرهنگی قابل بررسی می‌باشد (ترکزاده، جهانی و راضی، ۲۰۱۸، ص ۸۰). منظور از جهت‌گیری راهبردی اصولی است که بر فعالیت‌ها و راهبرد سازمان تأثیر می‌گذارد و برای ایجاد رفتارهای مناسب به کار می‌رود که منجر به عملکرد بهتر می‌شود (خیری و روشنی، ۱۳۹۲، ص ۹۸). طرح سیستمی، به چگونگی ساخت و اصلاح ساختار برای تحقق اهداف سازمانی در راستای جهت‌گیری راهبردی اشاره دارد (رابینز، ۱۴۰۱، ص ۲۴). بستر فرهنگی نیز به منظومه ارزش‌ها و هنجارهای مشترک و همسویی اشاره دارد که جهت‌دهنده و راهنمای افکار و اقدامات افراد در گستره سیستم اجتماعی و محیط تعاملی مرتبط با آن است (ترکزاده، ۱۳۸۸، ص ۱۴۵).

انسجام اجتماعی:^۵ انسجام اجتماعی در واقع، وجه جمعی و شبکه مفروضات، ارزش‌ها، هنجارها و رفتار و روابط متقابل موجود در سیستم است که در نتیجه وجود باورهای ارزشی و الگوهای کنشی مشترک، نوعی احساس هویت، تعهد و هم‌نوایی جمعی مشترک را در بین اعضا و اجزای سیستم اجتماعی ایجاد می‌کند. شکل‌گیری روابط متقابل مبتنی بر تعهد و احساس هویت

1. Structural Solidarity
2. Carron & Brawley
3. Harun & Mahmood
4. Banting
5. Social Solidarity

مشترک منجر به هم‌نوایی جمعی و متعاقباً توسعه اعتماد متقابل و هنجارهای مبتنی بر آن در سیستم می‌شود (ترک‌زاده، محترم و گائینی، ۱۳۹۸، ص ۴۲۶).

درواقع، انسجام اجتماعی، تمایل افراد برای کمک به دیگران و به اشتراک گذاشتن منابع خود فراتر از منافع بدیهی عقلانی، فردی، گروهی یا طبقاتی می‌باشد (ایگر، لیو و گرونو، ۲۰۲۲^۱، ص ۱۴۰). این انسجام به یکپارچگی و وحدت جامعه کمک کرده و رویه یکسانی نیز برای افراد جامعه به‌وجود می‌آورد تا همگان براساس اصول مشترکی و با اعتقاد و به‌دوراز هرگونه جبری در جهت نیل به اهداف گروه در سطح خرد و کلان در سطح جامعه تلاش نمایند (نوابخش، ۱۳۹۸، ص ۳۱).

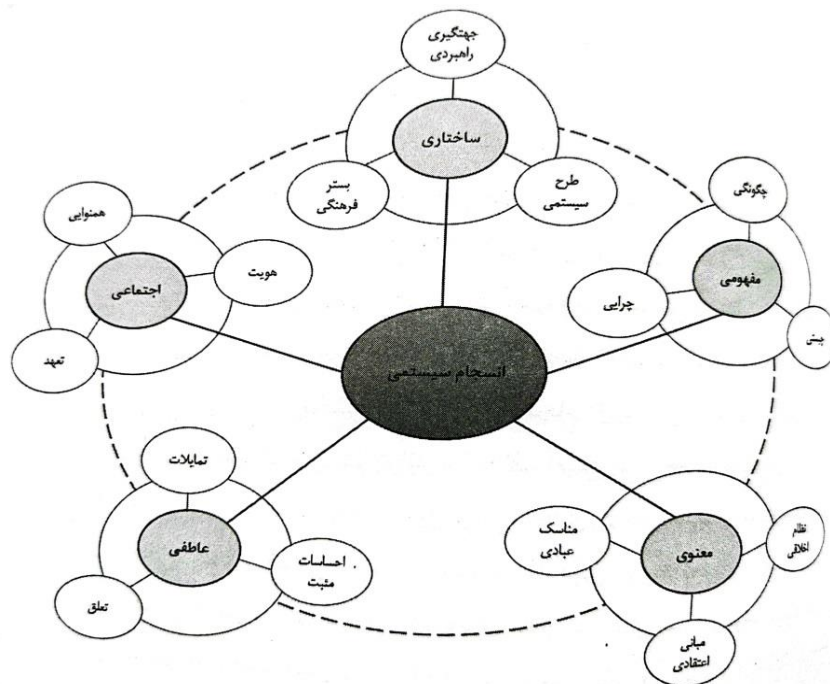
انسجام عاطفی:^۲ درحالی‌که انسجام را می‌توان از طریق عمل نشان داد، همچنین، با احساسات جمعی و مجموعه‌ای از هنجارهای تثبیت‌شده مشخص می‌شود که به گروه‌ها و افراد اجازه می‌دهد به اهداف جمعی برسند (لیندبرگ، ۲۰۱۵^۳، ص ۳۸). انسجام عاطفی به معنای ابتدایی، احساس باهم بودن تلقی می‌شود (جاکوب و الن، ۲۰۰۵^۴، ص ۲۱۲) و با سطوحی از اعتماد و درجاتی از نزدیکی عاطفی مشخص شده است (گرونولد، ۱۹۸۸^۵، ص ۸۱)، درنهایت به شکلی درمی‌آید که یک فرد با دیگری هم‌ذات‌پنداری می‌کند (باهر^۶ و همکاران، ۲۰۰۴، ص ۲۷۰). این موضوع نباید با نحوه شناسایی یا وابسته شدن یک فرد به یک مکان خاص، که معمولاً به‌عنوان دلبستگی به مکان در ادبیات شناخته می‌شود، اشتباه گرفته شود (استیلیدیس، ۲۰۱۸، ص ۱۰۱۲)؛ بلکه نوعی احساس همبستگی و پیوند عاطفی در بین اعضا و اجزای یک سیستم اجتماعی است که مبتنی بر تقویت احساس تعلق و توسعه احساسات مثبت متقابل و تمایلات جمعی بین اعضا و اجزای سیستم شکل می‌گیرد و توسعه می‌یابد (ترک‌زاده و راضی، ۱۳۹۵، ص ۷).

انسجام معنوی:^۸ این انسجام نشان‌دهنده اعتقادات و شیوه‌های مشترک است که توسط ارزش‌های تعیین‌شده و هنجارهای مشترک رفتار هدایت می‌شود. از نظر دورکیم دین و آیین یک سیستم واحد از عقاید و اعمال می‌باشد که مربوط به مقدسات است (ایگو^۹ و همکاران، ۲۰۲۰، ص ۱۱۸۹). آیین‌ها پیوندهای عاطفی را تقویت می‌کنند که به‌نوبه خود همکاری اجتماعی را تقویت

1. Eger, Liu & Grunow
 2. Emotional Solidarity
 3. Lindenberg
 4. Jacobs & Allen
 5. Gronvold
 6. Bahr
 7. Stylidis
 8. Spiritual Solidarity
 9. Igwe

می‌کنند (لیو و تائو، ۲۰۱۹، ص ۱۰۹). در واقع، تجارب معنوی، ارزش‌ها، اعتقادات مذهبی، نمادهای آیینی و باورهای مشترک، به شکل‌گیری نوع خاصی از انسجام منجر می‌شود که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر روی تصمیمات و اقدامات اعضا و اجزای سیستم تأثیر می‌گذارد. این بعد از انسجام به دلیل استفاده از مکانیسم واسطه‌ای اعتقادات بر کیفیت انسجام ساختاری، اجتماعی و عاطفی موجود در سیستم‌های اجتماعی تأثیر زیادی دارد و شاید به همین دلیل در رویکرد اسلامی بر این بعد در شکل‌دهی و تقویت انسجام در سیستم‌های اجتماعی بسیار تأکید می‌شود.

انواع و یا ابعاد یادشده انسجام و مؤلفه‌های آنها در یک الگوی روابط متقابل و به‌صورت برهم‌کنشی، انسجام سیستمی را شکل می‌دهند که در شکل ۱ نشان داده شده است. براساس اوصاف یادشده و بررسی پیشینه پژوهشی موجود، تلاش داریم در پژوهش حاضر براساس آموزه‌های قرآنی به توصیف، تبیین و تحلیل ابعاد و مؤلفه‌ها و سرانجام توسعه انسجام در سیستم‌های اجتماعی پردازیم.

شکل ۱: ابعاد و مؤلفه‌های انسجام سیستمی (ترک‌زاده و راضی، ۱۴۰۱)

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر رویکرد، کیفی از نوع مطالعه موردی می‌باشد که با استفاده از روش‌های تحلیل مضمون و بافت‌نگاری انجام شده است. تحلیل مضمون روشی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. به‌طورکلی، مضمون، ویژگی تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر، نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤالات تحقیق است. در پژوهش حاضر برای تحلیل و تلفیق مضامین یافت شده از روش شبکه مضامین^۱ (آتراید استرلینگ،^۲ ۲۰۰۱، ص ۳۸۷) استفاده شده است.

براساس روندی مشخص، پایین‌ترین سطح قضایای پدیده از متن بیرون کشیده می‌شود (مضامین پایه)^۳ و سپس با دسته‌بندی این مضامین پایه‌ای و تلخیص آنها، به اصول مجردتر و انتزاعی‌تر دست پیدا می‌کنیم (مضامین سازمان‌دهنده).^۴ در گام بعدی این مضامین عالی در قالب استعاره‌های اساسی گنجانده می‌شود و به‌صورت مضامین حاکم بر کل متن در می‌آید (مضامین فراگیر)^۵ (آتراید استرلینگ، ۲۰۰۱). مبنای تحلیل و مرتبط تشخیص دادن این مقوله‌ها، چارچوبی است که از ابعاد و مؤلفه‌های انسجام سیستمی ارائه شده است (شکل ۱)؛ از این رو آیاتی که بار، مفهوم و محتوای انسجام سیستمی در ابعاد و مؤلفه‌های یادشده را دربرداشته‌اند، انتخاب و در فرایند تحلیل وارد شدند.

به‌منظور تصدیق اعتبار داده‌های پژوهش از مفاهیمی همچون باورپذیری، قابل‌دفاع‌بودن و امانت‌داری استفاده شده است. با پذیرش این معیارها، پژوهش حاضر به‌دلیل نقل عین داده‌ها (آیات قرآن) از اسناد معتبر (در اینجا قرآن کریم)، شاخص امانت‌داری و انتساب داده‌ها به منابع ذکرشده هر دو شاخص باورپذیری و قابل‌دفاع‌بودن را دارا می‌باشد. بافت‌نگاری نیز روشی در رویکرد پژوهش‌های کیفی است که کارکرد آن جایگذاری دانش جدید در خصوص پدیده خاصی در زمینه دانش موجود و پیوند آن به بدنه دانش موجود می‌باشد (کولر،^۶ ۲۰۱۵، ص ۷۶). بدین منظور، مضامین پایه استخراج‌شده براساس آیات قرآن کریم در روش تحلیل مضمون، در زمینه و چارچوب فعلی انسجام سیستمی و در پیوند با همدیگر قرار گرفت و در نهایت چارچوب حاصل، شرح و تبیین شد.

1. Thematic Network
 2. Attride-Stirling
 3. basic themes
 4. organizing themes
 5. global theme
 6. Koller

یافته‌های پژوهش

در مرحله نخست، تمامی آیات مرتبط با ابعاد و مؤلفه‌های انسجام سیستمی، تحلیل و مضامین پایه موجود در آنها استخراج شد. سپس در مرحله دوم، فهرست مضامین به دست آمده که مشتمل بر ۱۶ مضمون بود، براساس اصول تشابه و تناسب مفهومی آنها تلفیق و تحت عنوان مضامین سازمان‌دهنده گروه‌بندی شد که همگی زیربنای ایجاد مضمون فراگیر انسجام سیستم‌های اجتماعی را تشکیل داده‌اند.

جدول ۱: نمونه‌ای از کدهای معنایی اولیه استخراج شده از قرآن کریم

کدهای اولیه	آیات و ترجمه	ردیف
نظم هدف‌دار	وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّبَنَاتِنَا فَضَلَّ مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعَلَّمُوا عَدَّةَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلُّ شَيْءٍ فَضَّلْنَاهُ تَفْصِيلاً (اسراء، ۱۲)؛ ما شب و روز را دو نشانه توحید و عظمت خود قرار دادیم و سپس نشانه شب را محو کرده، و نشانه روز را روشنی‌بخش ساختیم تا در پرتو آن، فضل پروردگارتان را بطلیبید (و به تلاش زندگی برخیزید)، و عدد سال‌ها و حساب را بدانید و هر چیزی را به‌طور مشخص و آشکار، بیان کردیم.	۱
هدفمند بودن و هدف مشترک آفرینش	وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ذاریات، ۵۲)؛ و من جنّ و انس را نیافریدم، مگر برای اینکه مرا (به یکتایی) پرستش کنند.	۲
زندگی اجتماعی، امت واحد	وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (یونس، ۱۸)؛ و مردم (در فطرت توحید) یک طایفه بیش نبودند؛ پس از آن فرقه فرقه شدند (و به انواع شرک و دینهای باطل گرویدند) و اگر کلمه‌ای که در ازل از حق سبقت یافته (که برای آزمایش مهلت یابند) نبود؛ البته اختلافاتشان خاتمه یافته و حکم به هلاکت کافران داده می‌شد.	۳
حذف دودستگی میان ادیان توحیدی	قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (آل عمران، ۶۴)؛ بگو: ای اهل کتاب! بیایید از آن کلمه حق که میان ما و شما یکسان است، پیروی کنیم که به جز خدای یکتا را نپرستیم، و چیزی را با او شریک قرار ندهیم، و برخی برخی را به جای خدا به ربوبیت تعظیم نکنیم. پس اگر از حق روی گردانند، بگویند: شما گواه باشید که ما تسلیم فرمان خداوندیم.	۴
وحدت جامعه بشری	يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً... (نساء، ۱)؛ ای مردم! بترسید از پروردگار خود، آن خدایی که همه شما را از یک تن بیافرید و هم از آن، جفت او را خلق کرد و از آن دو تن خلقی بسیار در اطراف عالم از مرد و زن پراکند... إنا خلقناكم من ذكر و أنثى... (حجرات، ۱۳)؛ ما همه شما را نخست از مرد و زنی آفریدیم...	۵
صراط مستقیم	اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (حمد، ۶)؛ (خداوند!) ما را به راه راست هدایت فرما.	۶
نماز جماعت	وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ (بقره، ۴۳)؛ و نماز را بپادارید و زکات را بپردازید و همراه با رکوع کنندگان، رکوع نمایید.	۷
نظام اجتماعی و کارهای گروهی وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ... (مائده، ۲)؛ ... و همواره در راه نیکی و پرهیزگاری باهم تعاون کنید و (هرگز) در راه گناه و تعدی همکاری ننمایید...	۸

کدهای اولیه	آیات و ترجمه	ردیف
آشتی دادن و برقراری صلح، عدل و داد	وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنَّ فَاءَ اللَّهِ فَاصلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (حجرات، ۹)؛ و اگر دو طایفه از اهل ایمان باهم به قتال و دشمنی برخیزند؛ البته شما مؤمنان بین آنها صلح برقرار کنید و اگر یک قوم بر دیگری ظلم کرد، با آن طایفه ظالم قتال کنید تا به فرمان خدا باز آید؛ پس هرگاه به حکم حق برگشت، با حفظ عدالت میان آنها را صلح دهید و همیشه (با هر دوست و دشمنی) عدالت کنید که خدا بسیار اهل عدل و داد را دوست می‌دارد.	۹
رهبری انسجام	يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَأَرَبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ (يوسف، ۳۹)؛ ای دو رفیق زندانی من! آیا خدایان متفرق (بی‌حقیقت مانند بتان و فراعنه و غیره) بهترند یا خدای یکتای قاهر و غالب؟	۱۰

جدول ۲: مضامین مرتبط با انسجام سیستم‌های اجتماعی در قرآن

مضمون فراگیر	مضمون سازمان‌دهنده	مضامین پایه
انسجام سیستم‌های اجتماعی	مفهومی	<p>– حفظ وحدت و یکپارچگی (بقره، ۲۱۳؛ اعراف، ۲۹؛ آل عمران، ۱۰۳ و نحل، ۳۶)</p> <p>– اتحاد و همبستگی (صف، ۴؛ انفال، ۷۳ و نحل، ۹۳)</p> <p>– زندگی اجتماعی از آغاز خلقت انسان (یونس، ۱۹)</p> <p>– تمام امت‌ها درحقیقت یک امت هستند (مؤمنون، ۵۲؛ یونس، ۴۷؛ هود، ۴۸، ۱۱۸؛ رعد، ۳۰؛ حجر، ۵؛ نحل، ۶۳؛ حج، ۳۴، حجرات، ۱۳ و فرقان، ۵۴)</p> <p>– نظم هدف‌دار، وحدت، همفکری و همکاری (اسراء، ۱۲؛ طه، ۵۰؛ انبیاء، ۲۱؛ انبیاء، ۳۳؛ صافات، ۱؛ نمل، ۱۷؛ فاطر، ۹ و نوح، ۱۴)</p> <p>– هدفمند بودن آفرینش و هدف مشترک یک جامعه منسجم (ذاریات، ۵۲؛ دخان، ۳۸ و ۳۹؛ علق، ۸؛ نحل، ۳۶ و فاطر، ۱۸)</p> <p>– اتحاد و انسجام همچون بنیان مرصوص (صف، ۴)</p>
	درک معنای انسجام	<p>– ایجاد یک امت واحد (بقره، ۲۱۳)</p> <p>– حذف دودستگی در میان ادیان توحیدی (آل عمران، ۶۴)</p> <p>– وحدت جامعه بشری فارغ از رنگ و زبان و ملیت و دین و... (حجرات، ۱۳ و نساء، ۱)</p>
	ضرورت	<p>– وحدت و یکپارچگی نوعی قدرت است که باید فراهم آورد (انفال، ۶۰ و یوسف، ۳۹)</p> <p>– در جهان‌بینی دینی و از دیدگاه الهی تمام امت‌ها درحقیقت یک امت هستند (مؤمنون، ۵۲)</p> <p>– مؤمن استبداد ندارد، اهل انزوا نیست و به رأی دیگران احترام می‌گذارد (شوری، ۳۸)</p>
		<p>– امر به معروف و نهی از منکر (آل عمران، ۱۰۴)</p> <p>– دفع بدی‌های مردم با رفتارهای خوب؛ محبت با</p>

مضمون فراگیر	مضمون سازمان دهنده	مضامین پایه
	راهکارها	<p>مخالفتان (فصلت، ۳۴)</p> <p>– اعتدال، میانه‌روی و عدالت (نحل، ۹۰؛ فرقان، ۶۷؛ حدید، ۲۵؛ مریم، ۴۳)</p> <p>– برادر دانستن همه مسلمان باهم و برقراری صلح و آشتی (حجرات، ۱۰)</p> <p>– در جامعه باید مدیریت واحد حاکم باشد (طه، ۹۲ و ۹۳)</p> <p>– ایجاد وحدت و تفرقه‌زدایی (آل عمران، ۱۰۳ و ۶۴؛ بقره، ۲۱۳، ۲۰۸؛ انعام، ۱۵۲ و شوری، ۱۳)</p> <p>– تولی و تبری (نساء، ۱۴۴؛ ممتحنه، ۴، ۱۳؛ احزاب، ۲۱؛ توبه، ۱۱۹ و مجادله، ۲۲)</p>
	جهت‌گیری راهبردی	<p>– تفرقه و جدایی افکندن و گروه‌گروه شدن نوعی شرک است (انعام، ۱۵۹ و روم، ۳۲، ۳۱)</p> <p>– حفظ وحدت و اصلاح میان مردم، بر همگان لازم است (انفال، ۱ و آل عمران، ۱۰۳)</p> <p>– شکستن وحدت مسلمانان، هم‌تراز کفر است (توبه، ۱۰۷)</p> <p>– حفظ وحدت، مهم‌تر از نجات یک گروه است (طه، ۹۴)</p> <p>– رهبری انسجام (یوسف، ۳۹ و ۸)</p>
ساختاری	طرح سیستمی	<p>– رعایت نظم و انضباط و آمادگی برای انجام دستورات (نبأ، ۳۸ و نور، ۶۲)</p> <p>– رعایت نظم و سلسله‌مراتب (فجر، ۲۲ و نساء، ۵۹)</p> <p>– پیروی نکردن از شیطان به‌عنوان دشمن صلح و وحدت (بقره، ۲۰۸)</p> <p>– اطاعت از رهبری جامعه (نساء، ۵۹)</p> <p>– اطاعت از اوامر حکومتی واجب است (نساء، ۸۰ و مائده، ۹۲)</p>
	بستر فرهنگی	<p>– همه ادیان الهی، در مقصد و هدف یکی هستند (انبیاء، ۹۲)</p> <p>– سوءظن، بدگمانی و تجسس از موانع انسجام هستند (حجرات، ۱۲)</p> <p>– توبه‌پذیری خداوند و جذب حداکثری (نساء، ۱۷؛ زمر، ۵۳؛ طه، ۸۲ و غافر، ۳)</p>
اجتماعی	هویت	<p>– ارج نهادن به‌نظام اجتماعی و کارهای گروهی (فتح، ۲۹؛ مائده، ۲؛ آل عمران، ۱۰۳ و نور، ۶۲)</p> <p>– تأکید بر عمل صالح (والعصر، ۳؛ ص، ۲۴؛ روم، ۴۴؛ جائیه، ۱۵؛ بقره، ۶۲، ۲۷۷؛ مائده، ۶۹؛ اعراف، ۲۵، ۴۲، ۴۹؛ انعام، ۴۸؛ رعد، ۲۸؛ طه، ۱۱۲ و نور، ۵۵؛ ...)</p> <p>– گذشت و بخشش (اعراف، ۱۹۹؛ نور، ۲۲؛ شوری، ۴۰؛ بقره، ۱۷۸؛ آل عمران، ۱۳۴؛ نساء، ۱۶)</p> <p>– کمک به هم‌نوع (بقره، ۲۷۰، ۱۹۵؛ سباء، ۳۹؛ بلد، ۱۳–۱۶)</p>

مضمون فراگیر	مضمون سازمان‌دهنده	مضامین پایه
		<p>نفی تبعیض و برتری‌جویی (حجرات، ۱۳؛ روم، ۴۰؛ ذاریات، ۵۶؛ نساء، ۳۲)</p> <p>پرهیز از تکبر و فخرفروشی (لقمان، ۱۸؛ حدید، ۲۳، ۲۴؛ نساء، ۳۶، ۳۷)</p> <p>— رد خودبرتری‌بینی و بخل (نساء، ۳۷)</p>
	همنوایی	<p>— تمسک به حلقه پایدار، درآمدن از حالت انزوا و پیوستن به عموم (بقره، ۲۵۶)</p> <p>— همدلی و همنوایی در اعتقادات مشترک (آل عمران، ۶۴)</p> <p>— احسان به یتیمان و بینوایان و پدر و مادر و... (بقره، ۸۳؛ نساء، ۳۶)</p> <p>— کمک به خوبشاوندان، یتیمان، بیچارگان و درراه ماندگان (بقره، ۱۷۷)</p> <p>— انفاق به یتیمان، نزدیکان و... (بقره، ۲۱۵)</p> <p>— اصلاح امور یتیمان (بقره، ۲۲۰؛ نساء، ۲؛ نساء، ۱۰)</p> <p>— تعاون (مائده، ۲)</p> <p>— اطاعت از قانون (نور، ۴۸، ۴۹؛ انعام، ۵۷ و بقره، ۲۲۹)</p>
	تعهد	<p>— مسلمانان در برابر یکدیگر مسئول‌اند (حجرات، ۹)</p> <p>— افراد باید افزون‌بر تعهد و مسئولیت کارهای خود (انبیاء، ۲۳ و مؤمنون، ۱۱۵)، همسر، فرزند و نسل خود (فرقان، ۷۴)، نسبت به همه کارهای دیگران نیز تعهد داشته باشند (انفال، ۲۵)</p> <p>— وفاداری (توبه، ۴ و نحل، ۹۲)</p> <p>— امانت‌داری و وفای به عهد (مؤمنون، ۸؛ انفال، ۲۷)</p> <p>— کم‌فروشی (مطففین، ۱)</p>
	تعمیلات	<p>— توصیه به صبر و مهربانی با همدیگر (بلد، ۱۷)</p> <p>— تأکید بر مودت و محبت و دوستی (مریم، ۹۶)</p> <p>— دوستی دوجانبه (آل عمران، ۱۱۹)</p>
	تعلق	<p>— ترک صلح‌رحم، گناهی است در ردیف فساد در زمین (محمد، ۲۲)</p> <p>— برای آشتی دادن و برقراری صلح میان مسلمانان، باید با سرعت و بدون تأخیر قیام کنیم (حجرات، ۹)</p>
عاطفی	احساسات مثبت	<p>— مودت و رحمت، عامل بقا و تداوم آرامش در زندگی مشترک است (روم، ۲۱)</p> <p>مودت و محبت (آل عمران، ۳۱، مریم، ۹۶)</p> <p>— نرم‌خویی و زبان خوش (بقره، ۸۳؛ آل عمران، ۱۵۹)</p>
		<p>— عبادت دسته‌جمعی باشکوه‌تر است (ص، ۷۳)</p> <p>— سپاسگزاری (نساء، ۱۴۷؛ مائده، ۶؛ مائده، ۸۹؛ انعام، ۵۳، ۶۳؛ اعراف، ۱۰، ۱۷، ۴۳، ۵۸، ۱۴۴، ۱۶۸، ۱۸۹؛ انفال، ۲۶؛ یونس، ۲۲، ۶۰؛ یوسف، ۳۸؛ ابراهیم، ۷، ۳۷؛ نحل، ۱۴، ۷۸؛ اسراء، ۳؛ انبیا، ۸۰ و...)</p>

مضمون فرآگیر	مضمون سازمان‌دهنده	مضامین پایه
	معنوی مناسک عبادی	<p>– اصل فرمان نماز، با جماعت است (بقره، ۴۳)</p> <p>– حج این توان و قدرت را دارد که مروج وحدت و یکپارچگی بین مسلمانان باشد (آل عمران، ۹۷)</p> <p>– نماز، تکبر؛ مشورت، استبداد؛ و انفاق، بخل را در جامعه محو می‌کند (شوری، ۳۸)</p> <p>– نماز جماعت و عبادت دسته‌جمعی (بقره، ۴۳؛ نساء، ۱۰۲؛ آل عمران، ۴۳)</p> <p>– اشاره به جماعت و مسجد (اعراف، ۲۹)</p> <p>– نماز و زکات از نمادهای انسجام (بینه، ۵؛ بقره، ۸۳؛ بقره، ۱۷۷؛ عنکبوت، ۴۵)</p> <p>– نماز جمعه (بقره، ۴۳؛ جمعه، ۹)</p>
	میانی اعتقادی	<p>– توحید و وحدت کلمه، اساس کار ادیان الهی است (انبیاء، ۹۲؛ آل عمران، ۶۴؛ مائده، ۷۳؛ انعام، ۱؛ اعراف، ۳۱؛ هود، ۵۶؛ یوسف، ۳۹؛ نحل، ۵۱؛ انبیاء، ۹۲)</p> <p>– چنگ زدن به ریسمان توحید (آل عمران، ۱۰۳؛ حجرات، ۱۰)</p> <p>– همه مسلمانان در یک صراط قرار دارند (توحید، ۵؛ نور، ۴۶؛ یس، ۶۱؛ زخرف، ۶۳؛ فتح، ۲؛ ملک، ۲۲؛ آل عمران، ۵۲؛ آل عمران، ۱۰۱؛ نساء، ۱۵۳)</p> <p>– انسان و هستی هدف‌دار و به‌سوی خداست (علق، ۸؛ رعد، ۲؛ انبیاء، ۹۲؛ حج، ۷۶؛ مؤمنون، ۱۱۵؛ نور، ۴۲؛ روم، ۲۱؛ فاطر، ۱۸؛ نجم، ۳۱)</p> <p>– وحدت و دوری از تفرقه، یک وظیفه‌ی الهی است (آل عمران، ۱۰۳)</p> <p>– خدایان متعدّد، عامل تفرقه و پراکندگی و خدای واحد عامل یگانگی است (یوسف، ۳۹؛ غافر، ۶۰؛ بقره، ۸۳)</p> <p>– توحید و پرستش خالصانه خداوند، عامل وحدت است (بینه، ۵)</p> <p>– توحید (اخلاص، ۱؛ نساء، ۸۷؛ صافات، ۴)</p> <p>– معاد (انعام، ۷۳؛ جائیه، ۲۶؛ آل عمران، ۱۸۵)</p> <p>– نبوت (حدید، ۲۶؛ یونس، ۴۷؛ شعرا، ۴۸)</p> <p>– عدل (نساء، ۱۲۴؛ شعرا، ۲۰۹؛ قصص، ۵۹؛ روم، ۹)</p> <p>– امامت (مائده، ۳؛ نساء، ۵۹)</p>
	نظام اخلاقی	<p>– تفرقه‌اندازی بی‌تقوایی است و اساس آن خودخواهی انسان‌هاست (مؤمنون، ۵۳)</p> <p>– خداوند مسئله تفرقه‌اندازی را قبل از قتل و کشتار ذکر فرموده است (قصص، ۴)</p> <p>– تفرقه‌افکنان مفسدند (قصص، ۴)</p> <p>– سرچشمه اکثر تفرقه‌ها حسادت و ظلم و فزون‌طلبی است (شوری، ۱۴)</p>

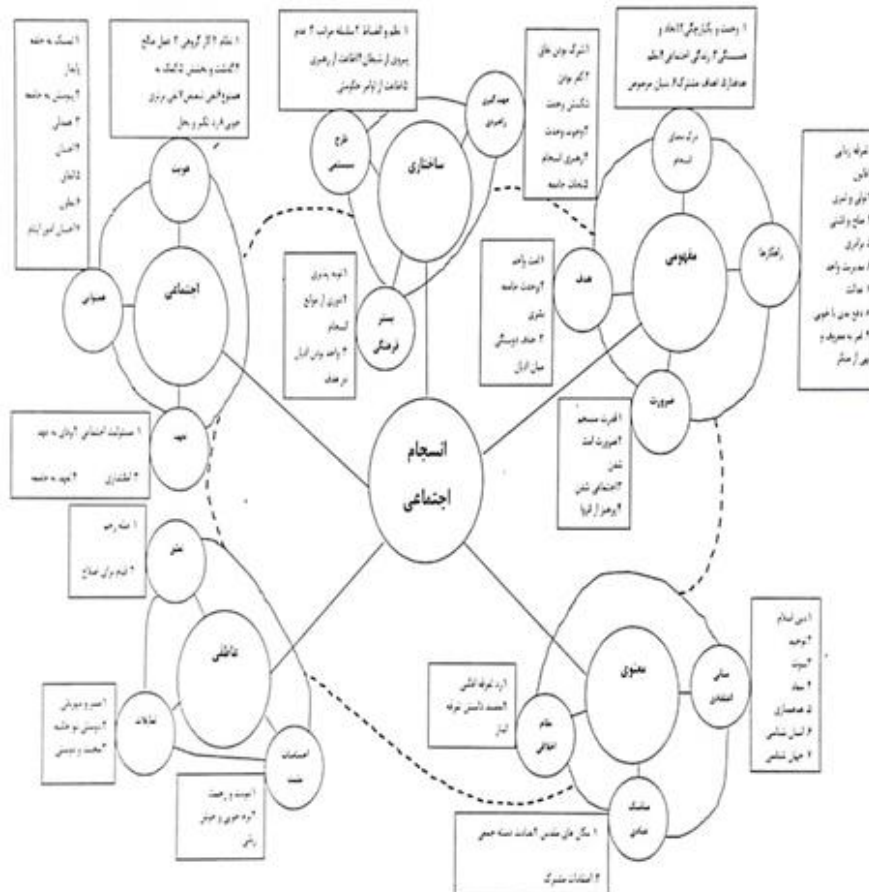
بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش کیفی، بافت‌نگاری آموزه‌های قرآنی به‌مثابه چارچوبی برای توسعه انسجام سیستم‌های اجتماعی موردتوجه و بررسی قرار گرفت. مطابق شکل ۲، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد بافت‌نگاری آموزه‌های قرآنی به‌مثابه چارچوبی برای توسعه انسجام سیستم‌های اجتماعی در قالب مضامین مفهومی، ساختاری، اجتماعی، عاطفی و معنوی قابل‌تبیین می‌باشد و همه ابعاد و مؤلفه‌ها با توجه به آیات قرآن کریم قابل‌بحث، تبیین و تأیید می‌باشد. ازاین‌رو، بعد مفهومی شامل مؤلفه‌هایی مانند درک معنای آموزه‌های قرآنی، هدف، ضرورت و راهکارها می‌باشد. در بعد ساختاری، مؤلفه‌هایی مانند جهت‌گیری راهبردی، طرح سیستمی و بستر فرهنگی اهمیت می‌یابند. در بعد اجتماعی مؤلفه‌های هویت، هم‌نوایی، تعهد، در بعد عاطفی مؤلفه‌های تمایلات، تعلق، احساسات مثبت و سرانجام در بعد معنوی نیز مؤلفه‌های مناسک عبادی، مبانی اعتقادی و نظام اخلاقی قابل‌تبیین می‌باشد.

مطابق شکل ۲ در بعد مفهومی انسجام سیستمی در آموزه‌های قرآنی از انسجام به حفظ اتحاد، همبستگی، وحدت و یکپارچگی امت یاد شده که قرآن کریم آن را بنیان مرصوص (صف، ۴) می‌داند. قرآن کریم به زندگی اجتماعی از آغاز خلقت انسان اشاره می‌کند و نظم هدف‌دار، وحدت، همفکری، همکاری و هدفمند بودن را از ویژگی‌های یک جامعه منسجم برمی‌شمرد. ایجاد یک امت واحد، حذف دودستگی در میان ادیان توحیدی، وحدت جامعه بشری فارغ از رنگ و زبان و ملیت و دین و حذف تبعیض از اهداف ایجاد انسجام می‌باشد تا جایی که در جهان‌بینی دینی و از دیدگاه الهی، تمام امت‌ها در حقیقت یک امت هستند. قرآن کریم وحدت و یکپارچگی را نوعی قدرت می‌داند که برای فراهم کردن آن باید برنامه داشت و در این زمینه مؤمنان را از انزوا و استبدادطلبی برحذر می‌دارد.

از مهم‌ترین راهکارها و تسهیل‌کننده‌های انسجام و وحدت که در قرآن کریم به آن اشاره شده، امر به معروف و نهی از منکر و عدالت است. در واقع، امر به معروف و نهی از منکر برای حفظ زندگی بشری امری مثبت و عاملی حیاتی تلقی می‌شود؛ زیرا با ممانعت در برابر شرّ و تشویق به خیر، سیستم اجتماعی موردنظر یا جامعه را از عوامل فساد حفظ می‌کند. عدالت در جهان‌بینی اسلامی، به معنای قرار دادن هر چیز، در جای مناسب خود (خلیلی، ۱۳۸۴، ص ۳) و از نشانه‌های عقلانیت و سلامت فکری و اخلاقی سیستم اجتماعی است (افجه و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۲۲). دفع بدی‌های مردم با رفتارهای خوب و همچنین، محبت با مخالفان، عدالت، تولّی و تبرّی، برادر دانستن همه مسلمان باهم و برقراری صلح و آشتی، مدیریت واحد حاکم بر جامعه و سرانجام،

ایجاد وحدت و تفرقه‌زدایی از سفارش‌های مهم اسلامی است. به‌طورکلی، می‌توان گفت چپستی، چرایی و چگونگی بحث انسجام سیستم‌های اجتماعی به‌خوبی در آیات قرآن کریم منعکس شده و قابل تبیین است.

شکل ۲: چارچوب انسجام اجتماعی براساس آموزه‌های قرآن

در آموزه‌های قرآنی جهت‌گیری راهبردی، مأموریت‌ها و خط‌مشی‌های کلی در جهت انسجام ساختاری سیستم‌های اجتماعی بیان شده است. خط‌مشی مشخص‌کننده محدوده‌ای است که تصمیم‌های آتی، باید در داخل آن گرفته شود. درواقع، خط‌مشی یک برنامه عمومی است که به‌منزله راهنمای عمل مدنظر قرار می‌گیرد و نحوه اجرای برنامه برای مسئولین اجرایی را مشخص می‌کند. مأموریت‌ها، اهداف بلندمدت و راهبرد برنامه جامع، منسجم و کاملی است که برای

تحقق اهداف اصلی تدوین می‌شود (رضائیان، ۱۴۰۱، ص ۲۱۰). قرآن کریم حفظ وحدت و اصلاح میان مردم را بر همگان لازم می‌داند و تفرقه و جدایی افکندن و گروه‌گره‌شدن مردم را نوعی شرک و شکستن وحدت میان مسلمانان را هم‌تراز کفر می‌داند.

قرآن کریم به رهبری انسجام اشاره می‌کند و اطاعت از رهبری جامعه و اوامر حکومتی را به‌عنوان یک سازوکار برای این خط‌مشی بر همگان واجب می‌داند. درواقع، رهبری از طریق ایجاد پیوند میان سیستم با محیط حال و آینده آن و در نظر گرفتن اقتضائات سیستمی می‌تواند چپ‌نشین صحیح اجزا در کنار هم را به‌گونه‌ای فراهم آورد که به بهبود انسجام سیستم منجر شود (ترک‌زاده و راضی، ۱۴۰۱، ص ۱۱۸). رعایت نظم و انضباط، سلسله‌مراتب و آمادگی از دیگر سازوکارهای لازم برای جهت‌گیری‌های راهبردی در جهت انسجام ساختاری سیستم‌های اجتماعی می‌باشد. همه این خط‌مشی‌ها، مأموریت‌ها و راهبردها در این بستر فرهنگی رخ می‌دهد که همه ادیان الهی در حقیقت در مقصد و هدف یکی هستند. بنابراین، برای برنامه‌ریزی و ایجاد انسجام ساختاری در یک سیستم اجتماعی-اسلامی باید خط‌مشی‌ها، مأموریت‌ها و راهبردها برگرفته از آیات قرآن، در جهت حفظ وحدت و اصلاح میان مردم باشد.

در بعد اجتماعی انسجام سیستم‌های اجتماعی، مجموعه‌ای از ارزش‌ها، هنجارها و مفروضاتی در آیات قرآن کریم بیان شده که به ایجاد یک هویت مشترک، هم‌نوایی، تعهد و در نهایت انسجام اجتماعی منجر می‌شود که ارج نهادن به نظام اجتماعی و کارهای گروهی، تأکید بر کار و عمل صالح، گذشت و بخشش، کمک به هم‌نوع، نفی تبعیض و برتری‌جویی، پرهیز از تکبر و فخرفروشی و رد خودبرتربینی و بخل از مهم‌ترین موارد آن می‌باشد. این هویت مشترک به‌نوعی تعهد جمعی در افراد منجر می‌شود که به گفته قرآن کریم افراد افزون‌بر تعهد و مسئولیت در قبال کارهای خود، همسر، فرزند و نسل خود، نسبت به همه کارهای دیگران نیز مسئولیت و تعهد دارند. در این راستا به امانت‌داری و وفای به عهد و بحث کم‌فروشی اشاره شده است که از مصادیق تعهد و مسئولیت جمعی می‌باشند. این هویت و تعهد مشترک یک هم‌نوایی جمعی را در بین اعضا و اجزای سیستم اجتماعی ایجاد می‌کند که افراد از حالت انزوا درآمده و به حلقه پایدار خداوند تمسک می‌جویند. احسان و انفاق به یتیمان و بینوایان و پدر و مادر، تعاون و کمک به هم‌نوع، کمک به خویشاوندان، یتیمان، بیچارگان و در راه ماندگان و همدلی و هم‌نوایی در اعتقادات مشترک از مهم‌ترین موارد این هم‌نوایی می‌باشد. براساس این، اگر در یک سیستم اجتماعی هویت مشترک شکل گرفت و به هم‌نوایی اعضا و تعهد و مسئولیت نسبت به سیستم منجر شد می‌توان آن سیستم را در بعد اجتماعی دارای انسجام دانست.

بعد عاطفی انسجام سیستم‌های اجتماعی از مجموع تمایلات جمعی در بین اعضا و اجزای جامعه، احساسات مثبت و احساس تعلق شکل می‌گیرد. در واقع، با اذعان به روابط تعاملی موجود بین مؤلفه‌های انسجام، توسعه و تقویت هر چه بیشتر احساس تعلق و احساسات مثبت متقابل می‌تواند به توسعه و تقویت تمایلات جمعی بین افراد و گروه‌ها در فضاهای خصوصی و عمومی منجر شود و بدین‌سان زمینه‌ساز شکل‌گیری و تداوم تلاش‌ها و اقدامات مشترک جمعی در سیستم اجتماعی شود (ترک‌زاده و راضی، ۱۳۹۵، ص ۷). از جمله این تمایلات می‌توان از توصیه به صبر و مهربانی با همدیگر، تأکید بر مودت و محبت و دوستی و دوستی دوجانبه نام برد که در قرآن کریم به آنها اشاره شده است. این تمایلات جمعی به این امر منجر می‌شود که مسلمانان برای آشتی دادن و برقراری صلح میان خود، باید با سرعت و بدون تأخیر قیام کنند؛ به طوری که قرآن کریم ترک صلح را گناهی در ردیف فساد در زمین می‌داند. این تمایلات جمعی و احساس تعلق در سایه احساسات مثبتی همچون نرم‌خویی و خوش‌زبانی حاصل می‌شود.

بعد معنوی انسجام سیستم‌های اجتماعی به جهت دارا بودن مکانیسم واسطه‌ای اعتقادات، به کیفیت انسجام موجود در ابعاد ساختاری، اجتماعی و عاطفی جهت می‌بخشد. با توجه به اینکه این بعد مشتمل بر مبانی اعتقادی، نظام اخلاقی و مناسک عبادی می‌باشد، می‌تواند سهم بیشتری در شکل‌دهی، جهت‌دهی و تقویت انسجام در سیستم‌های اجتماعی - اسلامی داشته باشد. مبانی شامل توحید و یگانه‌پرستی، نبوت و امامت، معاد، هدفمندی، انسان‌شناسی و جهان‌شناسی می‌باشد. از جمله مهم‌ترین مبانی اعتقادی که به اتحاد و هماهنگی اعضای جامعه منجر می‌شود، توحید و یگانه‌پرستی به‌عنوان اساس کار تمام ادیان الهی است که قرآن کریم در آیات متعدد به آن اشاره می‌کند و چنگ زدن به آن را عامل وحدت می‌داند.

قرآن کریم خدایان متعدّد را عامل تفرقه و پراکندگی، و خدای واحد را عامل اتحاد و انسجام می‌داند. توحید در اسلام آن است که معتقد باشیم که خداوند رب همه اشیاست و هیچ ربی جز او نیست. در همه جهات باید تسلیم او بود و حق ربوبیت را بجا آورد (طباطبایی، ۱۳۸۰، ص ۱۰۸). رواج مبانی معنویت با این نگاه از آنجایی که بر مبنای فطرت می‌باشد موجب خواهد شد تا زمینه همکاری و همدلی بیشتر اعضای سیستم‌های اجتماعی فراهم آید. در نتیجه این امر، انسجام معنوی در سیستم‌های اجتماعی ایجاد و توسعه می‌یابد که در پرتو آن دیگر ابعاد انسجام نیز تقویت می‌یابند (ترک‌زاده و راضی، ۱۴۰۱، ص ۱۲۲).

همچنین، انسان‌ها به‌عنوان محوریت تمامی سیستم‌های اجتماعی به‌منظور پیمودن راه سعادت و کمال، افزون‌بر عقل و حس نیازمند هدایت و راهنمایی انبیا و رسولان الهی از جانب خداوند

هستند تا در پیمودن مسیر هدایت و کمال، آموزه‌های وحیانی را به‌عنوان یکی دیگر از ابزارهای مهم شناخت و معرفت در اختیار انسان‌ها قرار دهند (راضی، ۱۴۰۰، ص ۱۲). هدفمندی به این باور بنیادین اشاره دارد که کل نظام هستی به‌سوی کمال در حرکت است. برای انسان، غایت این حرکت رسیدن به انسان کامل می‌باشد (شاکر و موسوی، ۱۳۹۸، ص ۲۶).

دراین‌میان یکی از مهم‌ترین ضرورت‌ها، باور انسان به اصل معاد است. منظور از معاد بازگشت انسان به اصل خویش می‌باشد. به آنجایی که نقطه آفرینش و شدن انسان بوده است: «... إِنْ أَلَّ اللَّهُ وَ إِنْ أَلَّ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ...»؛ ما به دستور خدا آمده‌ایم و به‌سوی او رجوع خواهیم کرد (بقره، ۱۵۶). از منظر هستی‌شناسی اسلامی، کل نظام آفرینش آفریده پروردگار یکتا تلقی می‌شوند و کل عالم در زمره آیات الهی و نشانه‌های عظمت، قدرت، حکمت و یا به تعبیر جامع‌تری مظهر اسما و صفات الهی هستند که همواره در حال خلق شدن و آفریده‌شدن می‌باشند (مرزوقی، ۱۳۹۸، ص ۱۸۹). از نگاه قرآن و اسلام، انسان موجودی دوبعدی، ترکیبی از جسم و روح است و انسانیت انسان و واقعیت او، به روح او وابسته است؛ زیرا پس از مرگ، جسم او متلاشی می‌شود؛ اما روح او به زندگی ادامه می‌دهد (نصری، ۱۴۰۱، ص ۳۵).

از دیگر مؤلفه‌های سازنده معنویت و انسجام معنوی، آیین‌ها و مناسک عبادی هستند که به‌طور مکرر در آیات قرآن کریم به آنها اشاره شده است. شواهد علمی نیز نشان می‌دهد عملکرد آیین‌ها شامل حرکات یکنواخت و اقدامات جمعی مانند راهپیمایی، آواز یا انجام اعمالی به‌صورت هم‌زمان می‌تواند باعث افزایش جذابیت بین‌فردی و همکاری گروهی شود (پاتز^۱ و همکاران، ۲۰۱۵، ص ۴؛ پیرس^۲ و همکاران، ۲۰۱۶، ص ۱۲۵۸؛ روسانو^۳، ۲۰۱۲، ص ۵۳۲؛ سالیوان و بکر^۴، ۲۰۱۷، ص ۴؛ واتسون، جونز و لگاره^۵، ۲۰۱۶، ص ۴۵؛ ویلترموت و هیت^۶، ۲۰۰۹، ص ۴) و از طرفی این همکاری گروهی اجتماعی باعث پدیدآمدن انسجام می‌شود (لیو و تائو، ۲۰۱۹، ص ۹۸).

قرآن کریم به دعا و عبادت دسته‌جمعی اشاره می‌کند و اصل فرمان نماز را بر جماعت می‌داند. اعمال حج به‌عنوان یکی از مناسک عبادی این توان و قدرت را دارد که مروج وحدت و یکپارچگی بین مسلمانان باشد. مسجد و نماز جمعه به‌عنوان محل اجتماع مسلمانان از دیگر نمادهای انسجام معنوی و مناسک عبادی هستند که باعث اتحاد بیشتر افراد می‌شوند. در این بعد یک نظام اخلاقی

1. Páez
2. Pearce
3. Rossano
4. Sullivan & Blacker
5. Watson, Jones & Legare
6. Wiltermuth & Heath

وجود دارد که موجبات همکاری و همدلی بیشتر اعضای سیستم را فراهم می‌آورد. در این نظام اخلاقی خداوند تفرقه‌افکنان را مفسد می‌داند و مسئله تفرقه‌اندازی را قبل از قتل و کشتار ذکر فرموده است (قصص، ۴) و شاید این امر دلیل بر کراهت بیشتر این موضوع نسبت به قتل و کشتار، و اهمیت موضوع انسجام می‌باشد.

براساس این، اگر در یک سیستم اجتماعی تمامی اعضا انسان‌هایی موحد باشند و تلاش کنند که توحیدباوری را به منصفه ظهور برسانند، باور به رسالت و امامت وجود داشته باشد و بسترهای لازم برای شناخت همراه با بصیرت امام زمان، اعتقادات مشترک، رویکرد غایتمندی، اعتقاد به جهان‌بینی الهی و نظام اخلاقی - قرآنی موردنظر ایجاد شده باشد، همچنین تمامی اقدامات و فعالیت‌ها در دایره حدود و ثغور نظام هستی و انسان‌شناسی در معنای اسلامی و قرآنی باشد، می‌توان شاهد شکل‌گیری انسجام معنوی در معنای کامل بود.

با توجه به چارچوب ارائه شده و مطالب بیان شده، می‌توان گفت که انسجام سیستمی موجود در ادبیات پژوهش، در بافت قرآن کریم قابل‌جایگذاری و تبیین می‌باشد. این چارچوب در پنج بعد مفهومی، ساختاری، اجتماعی، عاطفی و معنوی، انسجام سیستمی را براساس آموزه‌های قرآن کریم تبیین می‌کند. به عبارتی حصول نتیجه در این پنج بعد و مؤلفه‌های آن، براساس مضامین آشکار شده در بافت آیات قرآن کریم مؤید وجود انسجام در سیستم موردنظر خواهد بود.

منابع

* قرآن کریم

۱. افجه، سیدعلی اکبر، تقی پورفر، ولی‌الله، آذر، عادل، و جعفرپور، محمود (۱۳۹۳). مدل جامع عدالت سازمانی با رویکرد اسلامی. مطالعات مدیریت (بهبود و تحول)، ۲۳(۷۴)، ۲۱-۴۷.
۲. باهنر، ناصر و همایون، محمدهادی (۱۳۸۹). گذرگاه‌های تبلیغات بازرگانی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۳. ترک‌زاده، جعفر و راضی، الهام (۱۴۰۱). مدیریت برای پایداری. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۴. ترک‌زاده، جعفر و راضی، الهام (۱۳۹۵). تأملی بر انسجام سیستمی به‌منابه مبنایی برای آسیب‌شناسی و آسیب‌زدایی در سیستم‌های اجتماعی. هفتمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی و علوم تربیتی.
۵. ترک‌زاده، جعفر (۱۳۸۸). رهبری راهبردی در آموزش عالی. رویکردها و چشم‌اندازهای نو در آموزش عالی (یمنی‌دوزی سرخابی، محمد). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم. تحقیقات و فناوری. ۱۷۶-۱۳۹.
۶. ترک‌زاده، جعفر، محترم، معصومه، و گائینی، ابوالفضل (۱۳۹۸). چارچوبی برای سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم. مدیریت سرمایه اجتماعی، دوره ۶، شماره ۳، ۴۲۱-۴۴۴.
۷. خلیلی، مصطفی (۱۳۸۴). عدالت و حکومت از دیدگاه علی (علیه السلام). رواق اندیشه. ش ۴۴، ۱۲۴-۱۳۸.
۸. خیری، بهرام و روشنی، عارفه (۱۳۹۲). بررسی نقش میانجی‌گرانه قابلیت‌های بازاریابی در رابطه بین جهت‌گیری‌های استراتژیک و عملکرد سازمان: مطالعه موردی در بانک ملی ایران. نشریه پژوهشگر (مدیریت). ۱۰(۲۹)، ۹۷-۱۱۳.
۹. رابینز، اس (۱۹۴۳). تئوری سازمان: ساختار و طرح سازمانی، ترجمه سیدمهدی الوانی و حسن دانایی‌فرد (۱۴۰۱). تهران: صفار.
۱۰. راضی، الهام (۱۴۰۰). توسعه چارچوب مفهومی پایداری سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم و اعتباریابی آن در دانشگاه‌ها: پژوهش ترکیبی چندمطالعه‌ای. رساله دکتری. دانشگاه شیراز. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی.
۱۱. رضائیان، علی (۱۴۰۱). مبانی سازمان و مدیریت. تهران: سمت.
۱۲. سیدجوادین، سیدرضا (۱۳۹۸). مدیریت رفتار سازمانی. چاپ پنجم، تهران: نگاه دانش.

۱۳. شاکر، محمدکاظم و موسوی، فاطمه‌سادات (۱۳۹۸). قرائتی بین‌ادیانی از انسان کامل با رویکرد عرفانی. *الهیات تطبیقی*. ۱(۴)، ۱۹-۳۸.
۱۴. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۸۰). *المیزان*. ج ۱. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۵. مرزوقی، رحمت‌الله (۱۳۹۸). *پارادایم اسلامی تولید علم: رهیافتی به تولید علم تعلیم و تربیت اسلامی*. تهران: آوای نور.
۱۶. نصری، عبدالله (۱۳۹۹). انسان از دیدگاه اسلام. تهران: دانشگاه پیام نور.
۱۷. نوابخش، مهرداد (۱۳۹۸). نقش نهاد ورزش در انسجام اجتماعی. *مطالعات فرهنگی اجتماعی المپیک*. ۱(۱)، ۲۹-۴۹.
18. Albert, M. N., Lazzari Dodeler, N., & Ohin, A. Y. (2022). How organizations can develop solidarity in the Workplace? A Case study. *Humanistic Management Journal*, 7(2), 327-346.
19. Attride-Stirling, J. (2001). Thematic networks: an analytic tool for qualitative research. *Qualitative research*, 1(3), 385-405.
20. Bahr, H.M., Mitchell, C., Li, X., Walker, A., & Sucher, K. (2004). Trends in family space/time, conflict, and solidarity: Middletown 1924-1999. *City and Community*, 3(3), 263-91.
21. Baker, B., & Lee, D. (2020). Solidarity and workplace engagement: a management perspective on cultivating community. *Humanistic Management Journal*, 5(1), 39-57.
22. Banting, K., Richard, J., Will, K., & Stuart, S. (2011). Are diversity and solidarity incompatible?. *Inroads*, (28), 36-48.
23. Carron, A. V., & Brawley, L. R. (2000). Cohesion: Conceptual and Measurement Issues. *Small Group Research*, 31(1), 89-106.
24. Chan, H. Y. (2021). Mental wellbeing in a pandemic: The role of solidarity and care. *Public Health Ethics*, 14, 47-58.
25. Eger, S., Liu, D., & Grunow, D. (2022). Measuring Social Solidarity During Crisis: The Role of Design Choices. *Journal of Social Computing*, 3(2), 139-157.
26. Einwohner, R. L., Kelly-Thompson, K., Sinclair-Chapman, V., Tormos-Aponte, F., Weldon, S. L., Wright, J. M., & Wu, C. (2021). Active

- solidarity: Intersectional solidarity in action. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 28(3), 704–729.
27. Espejo, R. and Lepskiy, V. (2021), An agenda for ontological cybernetics and social responsibility, *Kybernetes*, 50(3), 694–710. <https://doi.org/10.1108/K-06-2020-0390>.
28. Fam, k.S. ; Waller, D.S. and Erdogan, B.Z. (2002). The influence of religion on attitudes towards the advertising of controversial products. *European journal of Marketing*, 38(5/6), 537 –555.
29. Gronvold, R.L. (1988). *Measuring affectual solidarity*. In D.J. Mangen, V.L. Bengston, and P.H. Landry (Eds) *Measurement of intergenerational relations* (pp. 74–97). Thousand Oaks, CA: Sage.
30. Harun, M. Z. M. B., & Mahmood, R. B. (2012). The relationship between group cohesiveness and performance: An empirical study of cooperatives movement in Malaysia. *International Journal of Cooperative Studies*, 1(1): 15–20.
31. Holland, J. (2020). Theological economy, Catholic social teaching and human flourishing. *Journal of Futures Studies*, 24(3), 37–49.
32. Igwe, P. A., Ochinanwata, C., Ochinanwata, N., Adeyeye, J. O., Ikpor, I. M., Nwakpu, S. E.,... & Umemezia, E. I. (2020). Solidarity and social behaviour: how did this help communities to manage COVID–19 pandemic?. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(9/10), 1183–1200.
33. Jacobs, S., & Allen, R.T. (2005). *Emotion, reason, and tradition: Essays on the social, political and economic thought of Michael Polanyi*. Burlington, VT: Ashgate.
34. Kinsella, E. L., Muldoon, O. T., Lemon, S., Stonebridge, N., Hughes, S., & Sumner, R. C. (2023). In it together?: Exploring solidarity with frontline workers in the United Kingdom and Ireland during COVID-19. *British Journal of Social Psychology*, 62(1), 241–263.
35. Koller, A. M. (2015). *Surviving the "Yellow Door"—An Analysis of Post–Treatment Psychosocial Resilience*.
36. Lindenberg, S. (2015). Solidarity: Unpacking the social brain. *Solidarity: Theory and practice*, 30–54.

37. Liu, Y., & Tao, L. (2019). Rituals and Solidarity: The Effects of Synchrony and Complementarity on Cooperation. In *Advances in Group Processes* (36, 95–115). Emerald Publishing Limited.
38. Páez, D., Rimé, B., Basabe, N., Wlodarczyk, A., & Zumeta, L. (2015). Psychosocial effects of perceived emotional synchrony in collective gatherings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(5), 711.
39. Pearce, E., Launay, J., van Duijn, M., Rotkirch, A., David-Barrett, T., & Dunbar, R. I. (2016). Singing together or apart: The effect of competitive and cooperative singing on social bonding within and between sub-groups of a university Fraternity. *Psychology of music*, 44(6), 1255–1273.
40. Płotka, W. (2019). Phenomenology, Community, Participation: A Critical Analysis of Wojtyła's Early Theory of Solidarity. *Filosofija. Sociologija*, 30(3), 174–182.
41. Prainsack, B. (2020). Solidarity in times of pandemics. *Democratic Theory*, 7(2), 124–133
42. Prainsack, B., & Buyx, A. (2017). *Solidarity in biomedicine and beyond*, (Vol. 33). Cambridge University Press.
43. Prouska, R., Nyfoudi, M., Psychogios, A., Szamosi, L. T., & Wilkinson, A. (2023). Solidarity in action at a time of crisis: The role of employee voice in relation to communication and horizontal solidarity behaviour. *British Journal of Management*, 34(1), 91–110.
44. Rossano, M. J. (2012). The essential role of ritual in the transmission and reinforcement of social norms. *Psychological bulletin*, 138(3), 529–549.
45. Stylidis, D. (2018). Residents' place image: A cluster analysis and its links to place attachment and support for tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(6), 1007–1026.
46. Sullivan, P., & Blacker, M. (2017). The effect of different phases of synchrony on pain threshold in a drumming task. *Frontiers in Psychology*, 8(1034).
47. Tomasini, F. (2021). Solidarity in the Time of COVID-19?. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 30(2), 234–247.

48. Torkzadeh, J., Jahani, J., & Razi, E. (2018). The Mediating Role of Response to Environment in the Relationship between Organizational Solidarity and External Image. *The International Journal of Humanities*, 25(2), 77–89.
49. Watson–Jones, R. E., & Legare, C. H. (2016). The social functions of group rituals. *Current Directions in Psychological Science*, 25(1), 42–46.
50. Wiltermuth, S. S., & Heath, C. (2009). Synchrony and cooperation. *Psychological Science*, 20(1), 1–5.